

ՀԱՆԴԵՍ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

ՀՆԴԻԿՔ ՄԻԱՅՆԱԼ ԱՄԵՐԻԿԱՅ

ԵՒ ՀԻՆ ՇԻՆՈՒԱԾՔ

Ամերիկոյ տեղածին կամ սկզբնական բնակիչքն՝ սովորաբար յեւրոպացւոց Հնդիկք կը կոչուին, և բուն Հնդկաւորանի ժողովուրդէն որոշելու համար՝ զայնս Արևելեան Հնդիկք կը կոչեն, ամերիկացիներն՝ Արևմտեան, Դեռ զանազան ցեղեր մնացեր են Ամերիկոյ հին բնակիչներէն՝ ի մէջ եւրոպախառն քաղաքական և կիրթ տէրութեանց և հասարակապետութեանց, իրենց նախնեաց վայրենի և թափառական բնաւորութիւնը պահելով. որ ամենէն աւելի հակառակ և անտեղի կ'երևի հիւսիսային Ամերիկոյ Միացեալ Նահանգաց տէրութեան մէջ, իրենց մեծապէս և անընդհատ զարգացման և յառաջադիմութեան նկատմամբ. մանաւանդ որ այս քաղաքականութիւնս անձանօթ չէ այն վայրենասիրաց ալ, որք թուով իբրեւ 300,000 կամ քիչ աւելի կամ պակաս՝ իբրեւ 40 միլիոն կիրթ, գիտուն, եռանդուն ժողովուրդեան և մեծազօր տէրութեան մէջ յըլափակուած՝ չեն ուզեր իրենց նախնեաց որսորդական և բարբարոս կենցաղավարութենէն ետ կենալ: Երբ քանի մը տարի առաջ Աւստրալեան և խաղաղական Ուիկիանոյց

միջոց ցամաքին վրայ երկաթուղին շինեցին Ամերիկացիք՝ հրաշալի երազութեամբ և ճարտարութեամբ, բարբարոսք կամ վայրենիք չատ ջանացան արգելք ըլլալու իրենց թափառած կողմերը, և հարկ եղաւ չատ անգամ զէնքով վանել զանոնք, և զգուշութեան համար ամրոցներ և պահապաններ կարգել, ինչպէս որ դեռ հիմա ալ կան: Թէպէտ և բաղմամբ չեն՝ այլ շատ նահանգաց մէջ ցրուած ըլլալով՝ ամեն կողմ արգելք կամ զգուշութեան առիթ կ'ըլլան. ուստի Ամերիկացւոց փափագն է զանոնք մէկ սահմանի մէջ հաւաքել. այլ շատ դժուարին է հաւանեցնել այն կարծիքը զուխները. անոր համար առ ժամս կը ջանան զաշնադրութեամբք ապահովցնել երկու կողմին վիճակն ալ. և եթէ վայրենիք խարդախութեամբ յարձակմունք ընեն՝ զէնքով նուաճել կամ հալածել: Հնդիկք ալ իրենց կողմէն կը մտածեն հնարք մը ճերմակներուն անդադար յառաջադիմութենէն և երկրակալութենէն ազատ և ապահով մնալու, այլ չեն միաբանիր. վասն զի անհնար ալ է այնպիսի քաղաքանութեան զէմ կենալ: Վերջերս 12 ցեղ ժողովք մ'ըրին սահմանադրութիւն մը հաստատելու և գրաւոր օրինաք վարուելու. մէջերնէն ամենէն զօրաւոր Շերդի ցեղին երեսփոխանը դէմ կեցաւ գրաւոր օրինաց. թղթի վրայ

գրելը՝ ծառի կեղևի վրայ գրելու պէս բան մ'է, կ'ըսէր. անտառին կաղնին ամին տարի աճելով կեղևները կը փոխէ կը ձգէ, ծառին միջուկը միայն կը մնայ. այսպէս ալ մարդու միտքը. ուրեմն պէտք է մտաց մէջ տպաւորել զօրէնս և ոչ 'ի գիրս :

Այս բարբարոսաց հին հարքն կամ հօրեղբարը ոմանք՝ յառաջ քան զգիւտ Նորոյ Աշխարհին՝ բաւական քաղաքականութիւն և զարգացումն ունէին, որոյ նշանակ կը մնան մինչև հիմա անոնց ձեռակերտքն, այսինքն աւերակք հին շինուածոց, զորս քննիչք յերեք զլսաւոր դիրս կամ կոյտ կը զանազանեն, 'ի Հիւսիսային, 'ի Հարաւային և 'ի Միջին Հիւսիսային բնուածներն են Միսիսիբի մեծ գետոյն հովտին մէջ, զոր և ընդհանուր առմամբ Հոգաբլուր կը կոչեն. վասն զի բազմութիւն մը ձեռագործ բլրակաց կամ լեռնակաց կայ հօն անհեղեղ ձևով չորքոտանեաց, թռչոց, օձից և մարդոյ. իսկ Վիրգինիա, ինտիանա և մերձաւոր նահանգաց մէջ՝ բրդաձև են բլրակքն, 2 մեղրէ ինչուան 30 մեղր բարձրութեամբ, ընդհանրապէս քառակուսի կամ ուղղանկիւն, և դրան վրան ելլելու սանդուխ ունին. ասկէ զատ այս կողմերս կան և երկայն փոսեր, ամբարտակներ 4 1/2 մեղրէ ինչուան 10 մեղր բարձր, որք կը յըջապատեն մէկ արտաչափէ (Hectare) ինչուան հարիւրաւոր արտաչափ տեղուանք. միայն Օհիոյ նահանգին մէջ 10,000 բրդաձև և 15,000 չրջափակ տեղիք կան, նշանակք բազմութեան բնակչաց: Քանի որ դէպ 'ի Միսիսիկոյի ծովածոցը մօտեցուի՝ կը նուազին փակք և կը ցածնան բլրակք. անոնց տեղ կ'երևին կոթատ բրդունք, կամ պարզ քառակուսի տափարակք, աղիւսաշէն բարձրաւանդակք, ջրամբարք, և այլն: Այս մասին բնակիչք թէ և միւսոց չափ չեն զարգացեալ, սակայն կ'երևի որ քիչ շատ արուեստներ ալ ունին եղեր. բրտի անօթներն բաւական վայելուչ են. պղնձէ, արծաթէ և կարծր քարերէ գործինք ունին:

Միջին կոյտն կամ մասն, որ է զլիսաւորապէս Միսիկոյ, կը ներկայացնէ ընդարձակ քարայէն քաղաքներ, քանդակազարդ պալատներ, բարձր տափարակաց վրայ կանգնած. հիմա վայրենի բուսաբերութիւն մը կը ծածկէ այս աւերակները, և հաւանօրէն աւելի շատն ալ անծանօթացեալ են դեռ չկոխուած անտառաց մէջ: Յայտնի է որ Ալեքս կոչուած ազգ մը կանգներ էր Միսիկոյի քաղաքները, և բաւական կիրթ ու զարգացեալ էր: Նոր Միսիկոյի և Արիզոնայի մէջ, ուր Բուեպլուս կոչեալ Հնդիկք բնակէին, բնակարանքն նոր կերպարան մը կ'ընծայեն. մեծամեծ շինուածն քառակուսիք 3 կամ 4 դասիկոն, մանրիկ սենեակներով, ուր առանձին ընտանիք բնակէին. իրեն միակտուր գեղեր, կամ հասարակաց տունք: Ոչ միայն Ամերիկոյ դիւտին ատեն ասոնք բնակուած էին, այլ ինչուան հիմա ալ դեռ ոմանք բնակուած են: Բուեպլուսք աւելի կիրթ են քան զհիւսիսային ցեղս, որոց հետ ալ միշտ կը կռուին:

Հարաւային մասն է Բերու, յորում ոչ միայն ապարանք և քաղաքք գտուին, այլ և բերդորոյք, քարայտակ պողտայք, ազուգայք ջրոց, վայելուչ և հմտաբար շինուած, միանգամայն և մեծագործ և միակտուր: Ասոնց գործինքը պղնձեղէն եղած են:

Եւրոպացիք և Նոր Ամերիկացիք շատ քննութիւններ ըրած են Նոր աշխարհին հին աւերակաց վրայ, և բազմահատոր գրքեր գրած. այլ դեռ նորանոր քննութիւններ ալ կ'ընեն և կը գրեն, և նորանոր բաներ կը յայտնուին. չաւտոնց ծանուցուած գլխաւոր շինից և աւերակաց վրայ արդէն խօսուած է բազմավիպիս առաջին հատորոց մէջ: